

तदेतत्तमीमांसाशिष्याणामाशुसिद्धिदं बृहच्चशास्त्रं विदुषो विद्वांसः प्राहुः योगानां पुनरस्मिन्सांख्यशास्त्रे वेदे च पुरःसरः अत्यंतं आदरोस्ति तथा हि शास्त्रे अपिसंराधने प्रत्यक्षानुमानाभ्यामिति शास्त्रे योगस्यादरो दृश्यते संराधनं भक्तिध्यानपूर्वकमात्मनि मनःप्रणिधानं तस्मिन् क्रियमाणे आत्मनः सम्यग्दर्शनं भवति तत्र प्रमाणं प्रत्यक्षं श्रुतिः प्रामाण्यं प्रत्यनपेक्षत्वात् अध्यात्मयोगाधिगमेन देवं त्वाधीरो हर्षशोकौ जहातीत्यादिका अनुमानं स्मृतिः प्रामाण्यं प्रतिसापेक्षत्वात् योगिनस्तं प्रपश्यतीत्यादिका एताभ्यां प्रमाणाभ्यामित्यर्थः तथा वेदेऽपि विद्यामेतां योगविधिं चकृत् यदा पंचावतिष्ठते ज्ञानानि मनसा सह बुद्धिश्च न विचेष्टिता माहुः परमां गतिं तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणां अप्रमत्तस्तदा भवति योगो हि प्रभवाप्ययावति अज्ञातो योगः संसारः ज्ञातो मोक्ष इति योगस्यादरो दृश्यते तथा च सांख्यस्य शिष्यानुयाहकत्वाद्योगस्य च वेदशास्त्रादृतत्वाद्बुद्धयमप्यपरित्याज्यमिति ननु कथं तर्हि द्वाविमौ मार्गावित्युद्घोषः प्रधानोपसर्जनभावेनेत्यवेहि तथा हि द्विविधो मोक्षाधिकारी कृतोपास्तिरकृतोपास्तिश्च तत्राद्यो वाक्यार्थविचारात्प्रागेवानुष्ठितयोग इति न तं प्रति ध्यानापेक्षा विविक्तस्य त्वं पदार्थस्य प्रागेव दृष्टत्वात् तस्य तत्पदार्थाभेदमात्रं वाक्यात्पतिपत्तव्यं तं प्रतियोग उपसर्जनः सांख्यं प्रधानं चरमत्वात् यस्त्वकृतोपास्तिरौत्सुक्यात् श्रवणादावेव प्रवर्तते तस्य वेदातैः परोक्षं ज्ञानं जायते तदर्थस्य निदिध्यासनादापरोक्ष्यं तं प्रतिसांख्यमुपसर्जनं योगः प्रधानं तदिदं मतद्वयं गृहीत्वा औपनिषदस्य पुरुषस्य कचिद्वैदेकगम्यत्वं कचिच्चित्तैकगम्यत्वमुच्यते नावेदविन्मनुतेतं बृहंतमिति दृश्यते त्वय्यया बु

बृहच्चैव मिदं शास्त्रमित्याहुर्विदुषो जनाः ॥ अस्मिंश्च शास्त्रे योगानां पुनर्वेदे पुरःसरः ॥ ४६ ॥ पंचविंशात्परंतत्त्वं पठ्यते न नराधिप ॥ सांख्यानां तु परंतत्त्वं यथा वदनुवर्णितं ॥ ४७ ॥ बुद्धमप्रतिबुद्धत्वाद्बुध्यमानं च तत्त्वतः ॥ बुध्यमानं च बुद्धं च प्रादुर्योगनिदर्शनं ॥ ४८ ॥ इति श्रीमहाभारतेशांति ० मोक्ष ० प ० वसिष्ठकरालजनकसंवादे सप्ताधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥

रथ्येति च सूत्रमपि सहकार्यंतरविधिः पक्षेण तृतीयं तद्वदिति ध्यानस्य पाक्षिकत्वं दर्शयत्यधिकारिभेदेन तद्वतः श्रवणमननवतः तृतीयं निदिध्यासनं पक्षेण शुद्धचेतसामनपेक्षिततया विकल्पेन सहकार्यंतरं विधीयते आत्मदर्शनार्थमिति सूत्रपदानामर्थः ॥ ४६ ॥ किमंशेतर्हि सांख्यायोगं नाद्रियंत इत्यत आह पंचविंशादिति तेषां पंचविंशोऽसंगतमनिकर्तृत्वानुपगमाज्जडे च प्रकृत्यादौ कर्तृत्वा संभवाच्चिज्जडं ध्यात्मनः कर्त्रात्मा पलापेन सर्वविधिप्रतिषेधमोक्षपरं शास्त्रमनर्थकमिति भावः सांख्यानां तु षड्विंशस्याभ्युपगमात् पंचविंशस्य कर्तृत्वान्नोक्तदोषस्तत्त्वमसीत्यादि जीवब्रह्माभेदवादानां सामंजस्यमित्याशयेनाह सांख्यानामिति ॥ ४७ ॥ कातर्हि योगमते उक्तदोषगतिरित्याशंक्य यथा कथंचित्समाधत्ते बुद्धमिति यदेव नित्यप्रबुद्धं चिदात्मस्वरूपं तदेव तत्तिसारूप्यदशायां तत्त्वतः केवलेन रूपेण अप्रतिबुद्धत्वात् बुध्यमानं बुभुत्सा विषयो भवति न हि स्त्रीवेषच्छन्नो नटो बुद्धोऽपि न बुभुत्सितो भवतीति युज्यते न च तावता तस्य द्वैतं भवति यदपगमाय तत्त्वमसीत्यादयो भेदवादा अपेक्ष्यंते इत्याशयः अतएव कर्त्रात्मा पलापिनां योगानां द्वावेव पदार्थावित्याह बुध्यमानं दृश्यं प्रधानं बुद्धं बोधश्चिदात्मा ॥ ४८ ॥ इति शांति ० मोक्ष ० नै ० भा ० सप्ताधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ४९ ॥